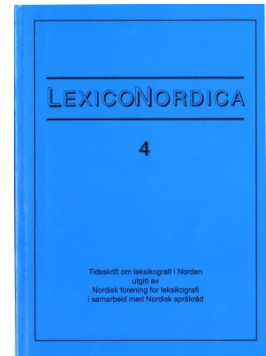

LexicoNordica

Titel: Polyfunktionale ordbøger
Forfatter: Henning Bergenholtz
Kilde: LexicoNordica 4, 1997, s. 15-30
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Henning Bergenholtz

Polyfunktionale ordbøger

Despite the multitude of available dictionaries, the demand for lexicographical reference books for almost any language in the world is by no means satisfied and in fact cannot be satisfied – at least not if the aim is the preparation of monofunctional dictionaries. This is true of basically every language, disregarding English, and thus also of languages such as Danish, Swedish and Finnish. For small languages such as Faroese, Greenlandic and Samian obviously not every ideal demand can be satisfied.

On the other hand, native speakers of a small language have almost the same requirements as native speakers from larger speech communities. Consequently, we must consider to what extent concepts for polyfunctional dictionaries based on the special requirements of small speech communities can be prepared.

1. Behov for ordbøger og leksika

Hvis man forudsætter, at de fleste ordbøger dækker foreliggende behov, kunne man forledes til at antage, at behovet ganske vist er stort, men dog så nogenlunde måtte være dækket. Der foreligger jo en så stor mængde af leksikografiske opslagsværk, at det nøjagtige antal til de fleste sprog ikke er kendt. Ved nærmere eftersyn må man dog se i øjnene, at den store mængde af ordbøger, leksika og encyklopædier¹, slet ikke kan dække det virkelige behov. For at anskueliggøre denne påstand, kan der foretages nogle regneeksempler:

I en bibliografi over fagordbøger, hvori dansk er objektsproget eller et af objektsprogene, er der opført 1650 titler (Mikkelsen 1994). Man må regne med, at denne bibliografi højst indeholder en tredjedel af det samlede antal fagordbøger med dansk. En tilsvarende omfattende bibliografi for danske almensproglige og totalsproglige leksikografiske opslagsværk foreligger ikke. Også her må det dreje sig om mange tusinde titler. I dette tal indgår selvfølgelig mange titler for opslagsværk

¹ Der foreligger som bekendt ikke nogen almindelig anerkendt skelnen mellem disse betegnelser for leksikografiske opslagsværk. Men der er en klar tendens til at forstå ordlister og ordbøger som værktøj til at løse tekstrelaterede problemer, hvorimod leksika og encyklopædier er konciperet til og bliver brugt ved tekstuafhængige problemer (indirekte og direkte funktioner). Denne adskillelse er dog hverken teoretisk eller praktisk uproblemetisk. Når der i dette bidrag ikke er relevant at skelne mellem de tre nævnte betegnelser, vil "ordbog" generelt blive brugt synonymt med leksikografisk opslagsværk, derudover anvendes "ordbog" også som betegnelse for en bestemt type hhv. modsætning til leksika og encyklopædier.

med samme sprog, sprogpar eller sprogkombination, som i tidens løb er fremkommet. Ofte drejer det sig også om konkurrerende værker, som er udkommet i samme tidsrum. Men også hvis man nøjes med at se på ordbogstyper, drejer det sig om et betydeligt antal.

I NLO (1997) optræder der ikke mindre end 132 termer for forskellige ordbogstyper, deraf dækker de fleste monolingvale ordbøger, fx:

allusjonsordbok, anagramordbok, analogiordbok, antonymordbok, arkaismeordbok, assosiasjonsordbok, begrepsordbok, bildeordbok, dublettordbok, eponymordbok, forkortingsordbok, fornavnsordbok, fremmedordbok, grammatisk ordbok, grunnvokabularordbok, homofonordbok, homografordbok, homonymordbok, idiomordbok, internasjonalismeordbok, invektivordbok, kollokasjonsordbok, kryssordordbok osv. osv.

Figur 1. Eksempler på monolingvale ordbøger

Selv til så små sprog som dansk, norsk og svensk vil man kunne finde eksemplarer af næsten alle de i NLO anførte monolingvale ordbogstyper. Hvis man sætter tallet lavt og også indregner generelle betydningsordbøger og altomfattende encyklopædier i både et- og flerbindsudgaver, må man antage, at der er behov for mindst 100 forskellige monolingvale ordbøger til hvert sprog. Hvis man derudover antager, at der findes mindst 100 fag, og man har behov for mindst et monolingvalt leksikon til hvert fag, er vi oppe på 200 monolingvale leksikografiske opslagsværk for hvert sprog. Hvis man derudover antager, at der findes ca. 5.000 sprog i verden, og at man med hvert sprogpar har behov for to bilingvale almensproglige ordbøger, har man for hvert sprog behov 10.200 ordbøger ($2 \times 4.999 + 200$). Hvis man så også med god ret vil mene, at der er behov for en bilingval ordbog til hvert fag og til hvert sprog, bliver det samlede tal noget større, nemlig ca. en halv million ordbøger til hvert sprog ($5.200 + (4.999 \times 100)$). Det er slet ikke så lidt, man behøver blot at regne på en ny variant af skoletidens yndlingseksempel: Hvis 1 færing laver 1 ordbog på 4 år, hvor mange færing er ? Dette tankeeksperiment er dog ikke kun relevant for små sprog som færøsk, grønlandsk og samisk.

Hvis vi stadig antager, at der findes ca. 5.000 sprog i verden, vil der behov for mindst 5.000 almensproglige monolingvale ordbøger og også mindst 5.000 encyklopædier, hvis man "nøjes" med at udarbejde en af hver slags til hvert sprog. Og hvis man antager, at der findes 100 forskellige fag, så er der derudover ideelt behov for mindst en halv million monolingvale leksika, stadig set på verdensplan. Endvidere vil der efter en beregning af den ordnede mængde kombinationer (efter formlen $n!$ delt med $(n-2)!$ og $n = 5000$) ideelt være behov for ca. 25

mio. bilingvale almensproglige ordbøger. Hvis vi går til bilingvale fagordbøger ($n = 500.000$) må det ideelle behov være ca. 250 mia. (helt nøjagtigt 249.999.500.000). Selvfølgelig er der ikke virkelig brug for alle kombinationer af sprogpar, herunder fagsprogpar. Men til gengæld er mængden af fagsprog sat alt for lavt, og der er heller ikke taget højde for behov for alle mulige specialordbøger.

Hele dette talspilleri er selvfølgelig lige så absurd som den hertil hørende plan om at stræbe efter at udarbejde alle tænkelige ordbøger til alle sprog, sprogpar og fag. Det er ligesom med L. Carrols berømte vers om alle kongens heste og alle kongens mænd, der ikke kunne få Klumpe Dumpe op igen: Selv hvis hele verdens befolkning ikke bestilte andet end at lave ordbøger, ville de ikke kunne dække det ideelle behov.

2. Forslag til udarbejdelse af monofunktionale ordbøger

Der findes værktøj, som i salgsbrochuren beskrives som universalværktøj. Det kan fx dreje sig om en letindstillelig skruenøgle. Men selv en hobbyhåndværker vil ikke tage til takke med kun en enkelt simpel nøgle og har som regel flere sæt med i alt flere dusin nøgler. Når det drejer sig om mere avancerede opgaver, vil der ofte blive fremstillet specialværktøj til en særlig maskine, måske endda til en eneste medarbejder under hensyntagen til dennes kropsbygning. Der kan ikke være tvivl om, at også specialfremstillede ordbøger, fx til translatører, der arbejder med en bestemt teksttype kunne give mulighed for bedre oversættelser (sådanne ordbøger foreligger jo også i form af branche- og firmaordbøger, dog sjældent for små brancher hhv. små og mellemstore firmaer). Det er også indlysende, at en potentiel ordbogsbruger med modersmålet L1, som skal producere en tekst på et fremmedsproget L2, ikke har helt de samme behov for oplysninger, som en anden potentiel ordbogsbruger med samme modersmål, der skal forstå en tekst på samme fremmedsprog. Man kan gå videre og fastslå, at forskellige brugere med forskellige forudsætninger sikkert har behov for forskellige ordbøger. Helt ideelt ville det være at have en egen ordbog til hver bruger, ja flere til hver bruger.

Helt så radikale metaleksikografiske teorier har man indtil nu ikke fremlagt. Det er dog en helt klar tendens i den monolingvale leksikografi til at foreslå og også udarbejde stadig mere specielle ordbøger (se hertil kap. 1). Det samme kan ikke siges om den polylingvale leksikografi, men indtil en vis grad om den bilingvale leksikografi. En ret radikal teori er blevet fremlagt af tre danske leksikografer, hvis synspunkter stadig spiller en central rolle i teoridannelsen for den bilingvale

metaleksikografi (Kromann/Riiber/Rosbach 1979 og 1984). Denne teori er i flere omgange blevet revideret, så den ikke mere fremstår helt så radikal og noget mere nuanceret (Kromann/Riiber/Rosbach 1986 og 1991). Det er dog versionen fra 1984, som har haft den store indflydelse. Denne har som grundtese, at der til hvert sprogpar er behov for fire ordbøger til hvert sprogpar og også til hvert fag. Der er for sprogparret La og Lb behov for en almensproglig ordbog en egen La → Lb- og en egen Lb → La-ordbog for brugere med La som modersmål og ligeledes en egen La → Lb- og en La → Lb-ordbog for brugere med Lb som modersmål. Det samme gælder for hvert fagsprog (Kromann/Riiber/Rosbach 1984:224). Disse ordbøger for brugere med de respektive modersmål er ikke kun kendetegnet ved at have forklaringer på disse modersmål, men også ved en lang række andre forskelle, der forudsætter, at en modersmålstaler normalt ikke har brug for oplysninger om sit modersmål.

Som en del af denne opfattelse skelnes mellem en aktiv ordbog, som skal kunne inddrages ved produktion af eller oversættelse til fremmedsproglige tekster, og en passiv ordbog, som skal bruges ved produktion af eller oversættelse til modersmålstekster. Når det fx drejer sig om grammatiske angivelser eller udtaleangivelser, vil man stort set kun have brug for oplysninger om fremmedsproget, ikke om modersmålet (Kromann/Riiber/Rosbach 1984:212). I en aktiv ordbog for tyskere, der vil oversætte til dansk, vil man derfor kun oplyse om ækvivalentens morfologi:

Gans gås <-en, Pl. gæs, -sene>

Hertil bliver sammenlignet en tilsvarende artikel fra en aktiv ordbog for danskere:

gås die Gans <TMe>

Derimod vil en passiv ordbog for tyskere, som vil oversætte fra dansk have behov for en anden fordeling af de morfologiske oplysninger. De grammatiske angivelser findes ved lemmaet, derudover udgør flertalsformen et eget lemma i form af en henvisningsartikel:

gås <-en, Pl. gæs, -sene> Gans

gæs <Pl.> → gås

Imod denne grundantagelse er der blevet anført to grundlæggende argumenter:

(a) Modersmålskompetencen kan ikke forudsættes i den grad, som teorien antager. Dette argument, som bl.a. er fremført af Baunebjerg Hansen (1990), er blevet overtaget eller udviklet uafhængig af de fremførte indvendinger og førte til en vis modificering af den radikale tese (Kromann/Riiber/Rosbach 1991).

(b) Ordbøger bruges traditionelt ikke udelukkende på den måde, Kromann/Riiber/Rosbach (1984) antager. Det er slet ikke ualmindeligt, at en La \rightarrow Lb-ordbog af en Lb-modersmålstaler bliver brugt til at producere (ikke oversætte) en tekst på La. Mange ordbogskonceptioner tager også eksplicit højde for denne brugsmulighed i deres forord eller brugervejledning. Man kan endvidere let forestille sig, at en La \rightarrow Lb-ordbog af en La-modersmålsbruger bliver brugt og er konciperet til hjælp ved produktion af en La-tekst (hertil yderligere eksempler i kap. 3). Endelig vil man i de tilfælde, hvor der ikke findes en La \rightarrow Lb-ordbog tage til takke med en La \rightarrow Lc-ordbog og evt. inddrage en Lb \rightarrow Lc-ordbog. Dette argument er særligt klart blevet fremført af Mugdan (1992a og 1992b) og er blevet videreudbygget af Tarp (1994 og 1995).

Alt i alt har **aktiv-passiv-teorien**, som den også kaldes, været yderst frugtbar og påvirket den leksikografiske teoridannelse på mange felter. På nogle områder har teorien dog været mindre frugtbar, det drejer sig især om de ikke heldigt valgte termini "aktiv" og "passiv" for ordbøger fra hhv. til det eget modersmål (se hertil Mugdan 1992a).

Endnu mere radikalt argumenteres af en anden dansk forsker (Tarp 1994), i hvert fald ved første blik. Tarp skelner grundlæggende mellem direkte og indirekte ordbogsfunktioner.

Ved en **indirekte funktion** forstås en situation, hvor en potentiel ordbogsbruger har et problem med en tekst, det kan være et testproduktionsproblem, et tekstreceptionsproblem eller et oversættelsesproblem (hvor i flere processer indgår: reception, translation, produktion). Ordbogen er sådanne sammenhænge et hjælpemiddel, som inddrages til løsning af et tekstproblem.

Der må her skelnes mellem La-, Lb- og Lx-ordbogsbrugere; sidstnævnte kategori indføres for de tilfælde, hvor en bruger, der hverken har La eller Lb som modersmål, bruger en La-, Lb-, en La \rightarrow Lb- eller en Lb \rightarrow La-ordbog. Med dette udgangspunkt kan Tarp anføre 18 forskellige ordbogsfunktioner, hvor en ordbog tages til hjælp i forskellige situationer og med forskellige brugere (OrdbBr) og brugerforudsætninger:

1. OrdbBrLa producerer en tekst på La
2. OrdbBrLb producerer en tekst på La
3. OrdbBrLx producerer en tekst på La

4. OrdbBrLb producerer en tekst på Lb
5. OrdbBrLa producerer en tekst på Lb
6. OrdbBrLx producerer en tekst på Lb
7. OrdbBrLa reciperer en tekst på La
8. OrdbBrLb reciperer en tekst på La
9. OrdbBrLx reciperer en tekst på La
10. OrdbBrLb reciperer en tekst på Lb
11. OrdbBrLa reciperer en tekst på Lb
12. OrdbBrLx reciperer en tekst på Lb
13. OrdbBrLa oversætter en tekst La → Lb
14. OrdbBrLb oversætter en tekst La → Lb
15. OrdbBrLx oversætter en tekst La → Lb
16. OrdbBrLa oversætter en tekst Lb → La
17. OrdbBrLb oversætter en tekst Lb → La
18. OrdbBrLx oversætter en tekst Lb → La

Figur 2. Indirekte ordbogsfunktioner (Tarp 1994)

Ved modellen fra Kromann/Riiber/Rosbach (1984) kan man betvivle, om der mellem alle små sprog og også mellem alle små sprog og alle mulige store sprog kan udarbejdes alle nødvendige almensproglige ordbøger. Yderst urealistisk er i hvert fald forestillingen om, at der til hvert fagsprogpar skulle kunne udarbejdes fire hold ordbøger. Men Tarp's model, som aldrig taler om ordbøger, udelukkende om ordbogsfunktioner, viser med al tydelighed, at det er fuldstændig udelukket, at mere end en lille del af disse funktioner skulle kunne udmønte sig i konkrete monofunktionale ordbøger. Det normale vil være, at en og samme ordbog må dække flere indirekte og/eller direkte funktioner. Det gælder for alle eller næsten alle almensprog, men i særlig grad er det en nødvendighed for fagsprog og for små sprog.

Ved en **direkte ordbogsfunktion** forstås en situation, hvor ordbogen mere direkte er en del af den kommunikative proces, idet en potentiel ordbogsbruger søger oplysninger i en ordbog med det mål at skaffe sig mere viden. Den pågældende viden søges med henblik på denne viden. Noget andet er så, at denne viden evt. kan bruges i fortsættelsen af en bestemt kommunikation. Den mest enkle situation vil være en ren videnstilegnen, når en ordbog bruges som læsebog, der læses helt eller delvist uafhængig af en given situation. I andre situationer kan der foreligge et ønske om at skaffe sig viden om en bestemt sag (fx hvad er og hvori består en *gentest*?) eller om en sproglig sammenhæng (fx hvornår blev ordet *gen* brugt for første gang? eller hvad vides der om dette ords oprindelse?) Det kan også dreje sig et mere generel vidensbehov (fx et ønske om et generel indførende overblik over molekylærbiologi eller om generel viden om mængden og arten af nye ord i et bestemt sprog). I alle tilfældene kan opslags-handlingen være affødt af en bestemt situation, fx en diskussion mellem venner. Det afgørende er, at ordbogens oplysninger ikke bruges til

hjælp for forståelse, reception eller oversættelse af en tekst, men at oplysninger i sig selv er målet for opslagshandlingen. Alt i alt skelner Tarp mellem 18 forskellige direkte funktioner. Hver af disse funktioner kan principielt opfyldes af hver sin egen ordbog. En nøjagtig gennemgang af de enkelte funktioner kan her ikke foretages, se hertil Tarp (1994:239–243).

Også her er det indlysende, at man ikke til hver funktion kan udarbejde en egen ordbog. Tarp's løsning består i et generelt forlag om polyfunktionale ordbøger, som i øvrigt ikke kun skal ses som et nødvendigt onde, men også som en fordel for brugeren, idet en lang række informationsklasser anses for at være fordelagtige for flere ordbogsfunktioner. Hermed sættes teoretisk og praktisk et spørgsmål ved den generelle holdbarhed ved hidtidige overvejelser om ordbogstypologi, ikke bare med henblik på fagordbøger og for ordbøger til små sprog, men her i særlig tydelig grad.

3. Foreliggende polyfunktionale opslagsværker

Det er principielt korrekt, når det fastslås, at der hidtil ikke konsekvent er blevet taget hensyn til de grundlæggende typer af bilingval leksikografi (Kromann/Riiber/Rosbach 1984:186). Historisk må man dog sige, at der de sidste 200 år har været en tendens til at udarbejde både monolingvale og bilingvale ordbøger, der fra at være stærkt polyfunktionale er blevet mindre og mindre polyfunktionale. Denne udvikling kan jeg ikke i enkeltheder påvise i den monolingvale leksikografi, men det er efter min mening først og fremmest et spørgsmål om det tilstrækkelige flidsarbejde, der vil kunne vise denne udvikling. For den polylingvale leksikografi foreligger en sådan udvikling sandsynligvis ikke med samme klarhed. I den bilingvale leksikografi er det fx blevet vist for sprogparret dansk-tysk (Bergenholtz/Mogensen 1995). Denne undersøgelse skal i det følgende kort refereres:

Der tages udgangspunkt i en – i relation til Tarp's ret differentierede ordbogsfunktioner – ret grov opdeling i grundfunktioner, idet der ikke medtages brugere (OrdbBr), der hverken har La eller Lb som modersmål:

- 1a. reception af La-tekster af LaOrdbBr
- 1b. reception af La-tekster af LbOrdbBr
- 2a. reception af Lb-tekster af LaOrdbBr
- 2b. reception af Lb-tekster af LbOrdbBr
- 3a. produktion af La-tekster af LaOrdbBr
- 3b. produktion af La-tekster af LbOrdbBr
- 4a. produktion af Lb-tekster af LaOrdbBr

- 4b. produktion af Lb-tekster af LbOrdbBr
- 5a. oversættelse af La-tekster —> Lb-tekster af LaOrdbBr
- 5b. oversættelse af La-tekster —> Lb-tekster af LbOrdbBr
- 6a. oversættelse af Lb-tekster —> La-tekster af LaOrdbBr
- 6b. oversættelse af Lb-tekster —> La-tekster af LbOrdbBr
- 7a. generelt eller specifikt behov for viden om en sag på La for LaOrdbBr
- 7b. generelt eller specifikt behov for viden om en sag på Lb for LaOrdbBr
- 7c. generelt eller specifikt behov for viden om en sag på La for LbOrdbBr
- 7d. generelt eller specifikt behov for viden om en sag på Lb for LbOrdbBr
- 8a. generelt eller specifikt behov for viden om sprog på La for LaOrdbBr
- 8b. generelt eller specifikt behov for viden om sprog på Lb for LaOrdbBr
- 8c. generelt eller specifikt behov for viden om sprog på La for LbOrdbBr
- 8d. generelt eller specifikt behov for viden om sprog på Lb for LbOrdbBr

Figur 3. Grov opdeling af ordbogsfunktioner med 20 typer

Funktionerne 1–6 er tekstrelaterede, 7–8 er teksturelaterede hhv. omfatter et ønske om viden om en sag eller om sprog, som principielt kan være opstået i løbet af en kommunikation, men hvor svaret er en del af kommunikationsforløbet, ikke blot en hjælp til at forstå eller producere en tekst. 7 bliver stort set ikke tilgodeset i konceptet til nogen af de undersøgte ordbøger, 8 kun undtagelsesvist, fx i form af sporadiske etymologiske angivelser. I nogle tilfælde kan man sige, at en af funktioner er primær, en eller flere af de andre funktioner sekundær, og i enkelte tilfælde må man antage en tertiær funktion.

Samtlige 81 undersøgte ordbøger, hvori sprogene dansk og tysk indgår, må betegnes som polyfunktionale ordbøger. Alle tager de ud fra deres intention og også (mere eller mindre vellykket) i deres praksis højde for mindst to af de ovennævnte grundfunktioner. Men der foreligger en entydig tendens: Fra begyndelsen af tidsrummet kan man se en klar linie fra en næsten maksimalt polyfunktional ordbog imod en stadig mindre grad af polyfunktionalitet.

Den første ordbog med dansk og tysk blev skrevet af Hans von Aphelen, som ifølge ordbogens titelside var "Professor Philosophiæ ved Københavns Universitet, og offentlig Lærer i det Franske og Tydske Sprog". Samme forfatter havde få år tidligere udsendt den første ordbog med fransk og dansk, hvis titel svarer til undertitlen på den næste ordbog: "Første Tome Dansk og Tydsk. Anden Tome Tydsk og Dansk". Man ser, at der er en bilingval ordbog med de to nævnte sprog. I modsætning til Reisler (1808), som udtrykkelig fremhæver i sit forord, at ordbogen både er beregnet til brug af danskere og af tyskere, siger Aphelen (1764) ikke eksplicit noget om de brugergrupper, han henvendte sig til. I mangel af sådanne forfatterangivelser kan man ud fra den graden af oplysninger om både dansk og tysk sprog aflede, at ordbogen er beregnet for både tyskere og danskere, dog på en sådan

måde, at man må regne danskere som den primære og tyskere som den sekundære brugergruppe. Man ser det bl.a. ved, at samtlige forklaringer altid bliver givet på dansk.

Ud over den nævnte undertitel har Aphelens anden ordbog en noget overraskende hovedtitel: "Kongelig Dansk Ord-Bog, oplyst med Ex-empler og Talemaader." Det overraskende ligger ikke i, at ordbogen er "kongelig", det var den dansk-franske/fransk-danske også. Det er heller ikke tilføjesen "Exempler og Talemaader", som findes i en lang række ordbøger fra oplysningstiden. Det er, at det skal være en "Dansk Ord-Bog". Hvis man går ud fra, at der ikke hermed menes, at ordbogen er beregnet for danskere, må der findes en anden forklaring. En sådan forklaring må bestå i, at man skal tage titlen "Dansk Ord-Bog" helt bogstaveligt. Det drejer sig i virkeligheden en bilingval dansk-tysk og en tysk-dansk ordbog, som samtidig skal være en monolingval dansk ordbog. Ordbogen har fx har en del rent præskriptive angivelser til udtale, skrivemåde, fleksion, syntaks og betydning af danske ord, som må være rettet mod både en Lty- (med gode danskkundskaber) eller en Lda-ordbogsbruger, der vil forstå eller producere en Lda-tekst, sml. hertil følgende ordbogsartikler:

Gyse [...] (imperf. gyste, v. gysede, perf. har gysset,) **schaudern** [...]

Rible [...] (Skade efter Stød eller Svøbe,) **Quetschung** [...]

Soel v. **Sol**, (e høres ikke, men gjør at o er lang og læses som sool)
Sonne [...]

Soelvende, [...] (Blomster) **Sonnenwende**. (Soelsikke er det brugeligste Navn derpaa.)

Ordbogsartikler fra Aphelen (1764)

Man kan derudover henvise til, at der endnu ikke forelå nogen monolingval dansk ordbog, selv om kongen personligt havde prøvet at få et allerede påbegyndt arbejde afsluttet. De første dele af en ren monolingval ordbog skulle først udkomme 29 år senere. Man må formode, at den polyfunktionale ordbog i nogen eller endda i høj grad både blev anvendt til danske monolingvale og dansk-tyske bilingvale problemer. Prisen for en brugt udgave af den Kongelige Danske Ord-Bog skal 20 år efter udgivelsen være steget til det firedobbelte. Det drejer sig her-

med om en ordbog, som tager hensyn til følgende indirekte grundfunktioner:

- 1a. reception af Lda-tekster for LdaOrdbBr (primær funktion)
- 1b. reception af Lda-tekster for LtyOrdbBr (sekundær funktion)
- 2a. produktion af Lda-tekster for LdaOrdbBr (primær funktion)
- 2b. produktion af Lda-tekster for LtyOrdbBr (sekundær funktion)
3. reception af Lty-tekster for LdaOrdbBr (primær funktion)
4. produktion af Lty-tekster for LdaOrdbBr (primær funktion)
- 5a. oversættelse Lda \rightarrow Lty for LdaOrdbBr (primær funktion)
- 5b. oversættelse Lda \rightarrow Lty for LtyOrdbBr (sekundær funktion)
- 6a. oversættelse Lty \rightarrow Lda for LdaOrdbBr (primær funktion)
- 6b. oversættelse Lty \rightarrow Lda for LtyOrdbBr (sekundær funktion)

Figur 4. Ordbogsfunktioner hos Aphelen (1764)

Når man sammenligner ordbøgerne fra det 18. og 19. årh. med dem fra det 20, kan man som det første lægge mærke til, at så godt som alle dansk-tyske ordbøger i første periode er for både danske og tyske brugere (undtagelse Amberg 1810), i det 20. årh. er alle kun for den ene brugere af et af sprogene (undtagelse Mohr 1908). Derudover har ordbøgerne for første periode tendentielt alle typer af angivelser til lemmaet (regelmæssigt hos fx Aphelen 1764, i stor grad hos fx Amberg 1810 og i nogen grad hos fx Grønberg 1839). I anden del af det 20 årh. findes oplysninger om lemmaet stort set slet ikke (fx Bergstrøm-Nielsen et al. 1991 og Hjorth 1993). Dertil kommer, at de betydningsparafraser (leksikografiske definitioner), som bilingvale ordbøger havde et stykke ind i det 18. årh. regelmæssigt anførte til lemmaet og som gav den bilingvale ordbog en monolingval dimension (fx Aphelen 1764 (se fx **Rible**, Müller 1807–1810 og Reisler 1808), herefter er bortfaldet.

Hvis man laver et større kortlægningsarbejde og her især koncentrerer sig om små sprog eller dårligt udforskede sprog, vil man sandsynligvis kunne finde en række modeksempler til den generelle tendens. Jeg kan fx henvide til Rakibolana mad-ty (1991) og Rakibolana ty-mad (1994), som eksplicit ønsker at opfylde otte af de ti indirekte funktioner, som kunne anføres for Aphelen (1764) (når man indsætter madagassisk for dansk, vil kun funktionerne 1a og 2a falde bort). Men dertil vil komme fire direkte funktioner, idet ordbøgerne i form af en gennemgang af madagassisk sproghistorie og dialektfordeling, en madagassisk og en tysk ordbogsgrammatik, alle både på tysk og madagassisk giver oplysninger, som opfylder følgende funktioner:

- 8a. behov for viden om madagassisk på Lmad for LmadLtyOrdbBr
- 8b. behov for viden om madagassisk på Lty for LmadLtyOrdbBr
- 8c. behov for viden om madagassisk på Lty for LtyLtyOrdbBr

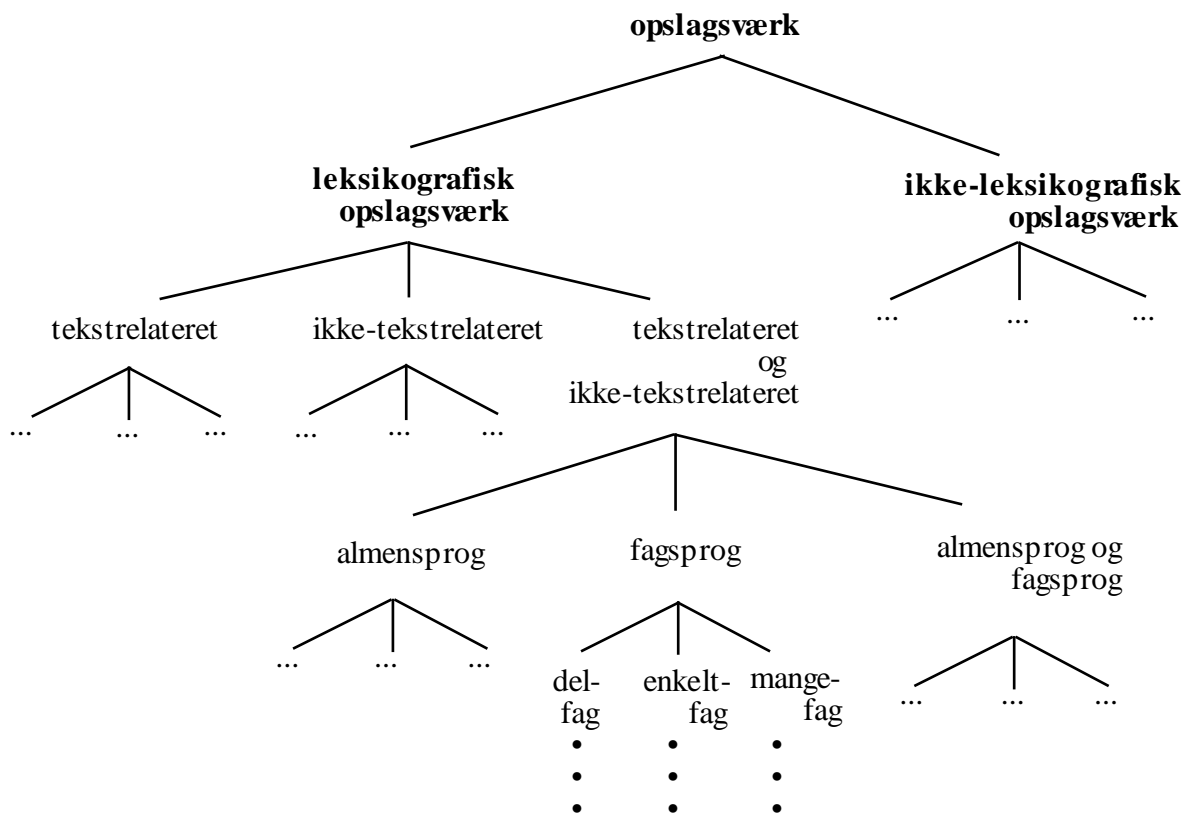
8d. behov for viden om tysk på Lmad for LmadLtyOrdbBr

8e. behov for viden om tysk på Lty for LmadLtyOrdbBr

Figur 5. Direkte ordbogsfunktioner i Rakibolana mad-ty og ty-mad

Der kan her tilføjes, at det er både relevant og vigtigt at give oplysninger om det madagassiske sprog for madagasser, idet der ikke kan forudsættes, at de i skolen eller på universitetet har fået indblik i deres modersmåls historie og struktur. Det er også vigtigt for madagasser at kunne læse en tysk grammatik både på madagassisk og på tysk, idet en stor del af undervisningsmaterialerne er skrevet af tyskere under brug af tysk terminologi. Endelig vil der være et behov hos tyske brugere for at læse om madagassisk sproghistorie og en kortfattet grammatik på tysk.

Inden for fagleksikografien er det i højere grad end for almen-sproglig leksikografi helt indlysende, at der ikke er kapacitet til at udarbejde alle nødvendige fagordbøger. Fagleksikografisk praksis tager indtil en vis grad hensyn til dette forhold. Fx har monolingvale fagordbøger ofte en bilingval eller en polylingval dimension, når ud over den leksikografiske definition kommentarløst angiver ækvivalenter til et eller flere andre sprog. Andre fagordbøger er næsten maksimalt polyfunktionale, fx Genteknologisk ordbog (1992), som vil opfylde 16 af de i figur 3 angivne 20 funktioner, deraf dog flere som sekundære funktioner. Sammenlign hertil følgende figur, hvor Genteknologisk ordbog som leksikografisk opslagsværk må tilordnes enkeltfag under tekstrelateret og ikke-tekstrelateret fagsprog.

Figur 6. Ordbogstypologi

Man kan gå endnu videre i retning af polyfunktionalitet, idet man kan udarbejde en altomfattende opslagsbog, som både vil være et leksikografisk og et ikke-leksikografisk opslagsværk. Et sådan er under planlægning med titlen Biotec-Lexinome, der ud over at skulle give leksikografiske oplysninger på tre niveauer (lægfolk, interesserede lægfolk og semifagfolk) og for alle i figur 3 angivne funktioner med henblik på seks sprog (engelsk, tysk, fransk, spansk, hollandsk og dansk) vil have funktioner, som normalt opfyldes af ikke-leksikografiske opslagsværk (dvs. håndbøger), idet der udover den leksikografiske del er forudset tre yderligere dele (Bergenholtz/Kaufmann 1997). Det drejer sig for det første om to generelle oversigter over molekylærbiologien, en for lægfolk og en for semifagfolk. Disse dele skal dels kunne anvendes direkte, dvs. som håndbog, der læses helt eller delvist, dels indirekte som henvisningsdel fra de enkelte ordbogsartikler. De vil derfor foreligge på alle seks sprog. For det andet vil der være en del med oversigter over juridiske forhold i de enkelte lande, i relation til EU-lovgivning og om internationale konventioner, der omfatter bioteknologisk forskning og anvendelse. Her vil oplysninger om et bestemt lands lovgivning bringes på det pågældende sprog og på engelsk, men ikke på de øvrige sprog. Endelige vil der for det tredje være et forum med en diskussion pro og contra bioteknologi. Vigtige

bidrag vil blive oversat til engelsk, men principielt vil bidragene fremkomme på det valgte diskussionssprog. Et sådant værk kan ikke trykkes i sin helhed, men forudsætter brug af et medium som CD-ROM eller Internet.

4. Koncepter for ordbøger til små sprog

Hvis vi går tilbage til ordbogstypologien i figur 6 og sammenholder den med funktionerne som angivet i figur 2 eller 3, er tesen i dette bidrag, at sprog som færøsk, grønlandsk og samisk har behov for en polyfunktional ordbog, som for de nævnte sprog og derudover dansk og/eller engelsk tager højde for de fleste af ordbogsfunktioner og som i typologien vil lægge under leksikografiske opslagsværk under tekstrelaterede og ikke-tekstrelaterede almensprog, hvis man planlægger papirordbøger. Hvis man planlægger en CD-ROM- eller en Internetordbog vil meget tale for at udarbejde et maksimalt polyfunktionalt (leksikografisk og ikke-leksikografisk) opslagsværk, som på samme tid på modersmålet og på engelsk, evt. også på dansk giver en bred vifte af oplysninger om alle væsentlige forhold på Grønland hhv. på Færøerne, hertil kunne komme en grammatik og en kort beskrivelse af sprogets historie.

5. Litteratur

5.1 Ordbøger

Amberg 1810 = Hans Christian Amberg: *Vollständiges Dänisch-Deutsches Wörterbuch, oder des deutsch-dänischen Wörterbuches Dritter Theil; ausgearbeitet durch Hans Christian Amberg, zweyter Buchhalter der Königl. Copenhagner Zahlenlotterie. Nebst einer Vorrede, über den Werth der deutschen Sprache und Litteratur für Dänen, durch M. Jacob Baden, vormaliger Professor der Beredsamkeit bey der Universität zu Copenhagen. – Fuldstændig Dansk og Tydsk Ordbog eller den tydsk-danske Ordbogs Tredie Deel; sammendragen af de nyeste og bedste Ordbøger ved Hans Christian Amberg, anden Bogholder ved det Kongl. Talloterie i Kjøbenhavn. Med en Fortale, om det tydske Sprogs og den tydske Litteraturs Værdi for Danske ved M. Jacob Baden, forhen Professor Eloqvæntiæ ved Kjøbenhavns Universitet.* Copenhagen: Gyldendalsche Buchhandlung/Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandlings Forlag.

- Aphelen 1764 = H[ans] von Aphelen: *Kongelig Dansk Ord-Bog, oplyst med Exempler og Talemaader. Første Tome Dansk og Tydsk. Anden Tome Tydsk og Dansk. Af H. von Aphelen, Professor Philosophiæ ved Kiøbenhavns Universitet, og offentlig Lærer i det Franske og Tydske Sprog. Med kongel. allernaadigste Privilegio.* Kiøbenhavn: Svare.
- Bergstrøm-Nielsen et al. 1991 = Henrik Bergstrøm-Nielsen/Henrik Lange/Henry Verner Larsen, under medarbejde af Anton Andresen, Peter Jürgensen og Hans-Otto Rosenbohm: *Dansk-tysk ordbog.* Københav: Munksgaard.
- Genteknologisk ordbog 1992 = Uwe Kaufmann/Henning Bergenholtz: *Genteknologisk ordbog. Dansk-engelsk/engelsk-dansk molekylærbiologi og DNA-teknologi.* Københav: Gad.
- Grønberg 1839 = B[ent] C[risten] Grønberg: *Tydsk-Dansk og Dansk-Tydsk Haand-Ordbog. Anden Deel Dansk-Tydsk. Anden forøgede og forbedrede Ud-gave.* Kjøbenhavn: den Gyldendalske Boghandlings Forlag.
- Hjorth 1993 = Grethe Hjorth: *Dansk-Tysk Ordbog. Undervisning. Sproglig konsulent: Ingeborg Zint, hovedredaktør: Jens Axelsen.* Københav: Gyldendal.
- Mohr 1908 = F.A. Mohr: *Lommeordbog i det danske og tyske Sprog. Med dansk Udtalebetegnelse efter Metode Toussaint-Langenscheidts fonetiske System af Anker Jensen. Udarbejdet af F.A.Mohr. 1. Del. Dansk-Norsk-Tysk. – Taschenwörterbuch der dänischen und deutschen Sprache. Mit Angabe der dänischen Aussprache nach dem phonetischen System der Methode Toussaint-Langenscheidt (Bearbeiter: Anker Jensen). 1. Teil Dänisch-Norwegisch-Deutsch.* Berlin-Schöneberg: Langenscheidt/København: Georg Chr. Ursins Efterfølger.
- Müller 1807–1810 = G[eo.] H[einr.] Müller: *Deutsch-Dänisches Wörterbuch von G.H.Müller. Revidirt von Profess. Fr. Høegh Guldberg, Lehrer bey Ihrer Königl. Hoheit der Prinzessin Caroline, Mitglied der Gesellschaft der schönen Wissenschaften und der scandinavischen Literaturgesellschaft zu Kopenhagen. Erster Theil A bis F. 1807. Zweyter Theil. G bis M. 1808. [in einem Band] – Tysk-Dansk Ordbog, forfattet af G.H.Müller, og gjennemseet af Professor Frederik Høegh Guldberg, Lærer hos H.K.H. Prinsesse Caroline, Medlem af Selskabet til de skønne Videnskabers Forfremmelse samt det scandinaviske Literaturselskab i Kjøbenhavn. Første Deel. A til F. 1807. Anden Deel G til M. 1808. [i et bind] Tredie Deel N–Z. 1810.* Kiel: den akademiske Boghandling.

- NLO 1997 = Henning Bergenholtz/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbog*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rakibolana mad-ty 1991 = Henning Bergenholtz in Zusammenarbeit mit Suzy Rajaonarivo, Rolande Ramasomanana, Baovola Radanielina sowie Jürgen Richter-Johanningmeier, Eckehart Olszowski, Volker Zeiss unter Mitarbeit von Hantanirina Ranaivoson, Nicole Rasoarimanana, Raymonde Ravololomboahangy und Mavotiana Razafiarivony: *Rakibolana Malagasy-Alema/Madagassisches-Deutsches Wörterbuch*. Antananarivo: Leximal/Moers: aragon.
- Rakibolana ty-mad 1994 = Henning Bergenholtz in Zusammenarbeit mit Suzy Rajaonarivo, Rolande Ramasomanana, Baovola Radanielina sowie Jürgen Richter-Johanningmeier, Eckehart Olszowski, Volker Zeiss unter Mitarbeit von Sabine Stegemann, Hantanirina Ranaivoson, Raymonde Ravololomboahangy und Mavotiana Razafiarivony: *Deutsch-Madagassisches Wörterbuch/Rakibolana Alema-Malagasy*. Antananarivo: Tsipika/Moers: aragon.
- Reisler 1808 = K.[= Carl] G[ottlob] Reisler: *Dansk og Tydsk Lexicon af K.G.Reisler, Lærer i det Tydske Sprog*. Andet Oplag. Meget forøget, forbedret og omarbejdet af C.F.Primon, Translatør. Kjøbenhavn: Goldin.

5.2 Metaleksikografisk litteratur

- Baunebjerg Hansen, Gitte 1990: *Artikelstruktur im zweisprachigen Wörterbuch. Überlegungen zur Darbietung von Übersetzungsäquivalenten im Worterbuchartikel*. Tübingen: Niemeyer.
- Bergenholtz, Henning/Jens Erik Mogensen 1995: Geschichte der dänisch-deutschen Lexikographie. I: *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch II*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/New York: Olms, 191–222.
- Bergenholtz, Henning/Uwe Kaufmann 1997: Terminography and lexicography. A critical survey of dictionaries from a single specialised field. I: *Hermes 18*, 91–125.
- Kromann, Hans-Peder/Theis Riiber/Poul Rosbach 1979: *Betydningsbeskrivelse og ordbogstyper inden for tosprogsleksikografien med særligt henblik på en dansk-tysk ordbog*. København: Handelshøjskolen i København. [= ARK 1]
- Kromann, Hans-Peder/Theis Riiber/Poul Rosbach 1984: *Überlegungen zu Grundfragen der zweisprachigen Lexikographie. I: Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie V*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/New York: Olms, 159–238.

- Kromann, Hans-Peder/Theis Riiber/Poul Rosbach 1986: Om principper for oversættelsesleksikografi. I: *Cebal 8. Festskrift til Jens Rasmussen i anledning af hans 70 års fødselsdag*, red. af Niels Davidsen-Nielsen/Finn Sørensen. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 264–287.
- Kromann, Hans-Peder/Theis Riiber/Paul Rosbach 1991: *Principles of Bilingual Lexicography. I: Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie. Dritter Teilband*, hrsg. von Franz Josef Hausmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter, 2711–2728.
- Mikkelsen, Hans Kristian 1994: Danske fagordbøger. I: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*, red. af Henning Bergenholtz/Sven Tarp. Herning: Systime, 258–305.
- Mugdan, Joachim 1992a: Zur Typologie zweisprachiger Wörterbücher. I: *Worte, Wörter, Wörterbücher: lexikographische Beiträge zum Essener Linguistischen Kolloquium*, hrsg. von Gregor Meder/Andreas Dörner. Tübingen: Niemeyer, 25–48.
- Mugdan, Joachim 1992b: On the Typology of Bilingual Dictionaries. I: *Symposium on Lexicography v. Proceedings of the Fifth International Symposium on Lexicography May 3–5, 1990, at the University of Copenhagen*, ed. by Karl Hyldgaard-Jensen/Arne Zettersten. Tübingen: Niemeyer, 17–24.
- Tarp, Sven 1994: Funktionen in Fachwörterbüchern. I: *Das Fachwörterbuch: Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*, hrsg. von Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz: Tübingen: Narr, 229–246.
- Tarp, Sven 1995: Wörterbuchfunktionen: Utopische und realistische Vorschläge für die bilinguale Lexikographie. I: *Studien zur bilingualen Lexikographie mit Deutsch II*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/New York: Olms, 17–62.